

el-MUHTÂR

(المختار)

Hanefî fakihî Mevsilî'nin

(ö. 683/1284)

mezhep fıkhamın temel metinlerinden biri sayılan eseri

(bk. MEVSİLÎ, Abdullah b. Mahmûd).

MUHTÂR b. AVF

(bk. EBÛ HAMZA eş-ŞÂRÎ).

MUHTÂR el-KÜNTÎ

(bk. KÜNTÎ).

MUHTAR PAŞA

(bk. GAZÎ AHMED MUHTAR PAŞA).

MUHTÂR es-SEKAFÎ

(مختار الثقفى)

Ebû İshâk Muhtâr b. Ebî Ubeyd b. Mes'ûd es-Sekafî (ö. 67/687)

Hz. Hüseyin'in intikamını almak amacıyla ayaklanan siyasî-dinî lider.

Tâif'in hâkim kabilesi Sakîf'e mensup olup hicretin 1. yılında (622) dünyaya geldi. Babası Ebû Ubeyd es-Sekafî'nin kumanda ettiği Köprü Muharebesi'nde şehid düşmesi üzerine amcası Sa'd b. Mes'ûd tarafından büyütüldü. Hz. Ali'yi destekleyen amcasının Cemel Vak'ası'ndan sonra vali tayin edildiği Medâin'de bulundu ve 37 (657-58) yılında amcası Hâricîler'le savaştığı sırada yerine baktı. Sa'd'ın yanında büyük ihtimalle Hz. Ali taraftarı olarak yetişmişti. Bununla birlikte amcasını, 41'de (661) Medâin'e uğrayan Hz. Hasan'ı tutuklayıp Muâviye'ye teslim etmesi için yönlendirmeye çalıştığı da söylenmektedir. Emevîler'in kuruluş günlerinde Kûfe'ye yerleşen Muhtâr önceleri siyasetten uzak durdu. 51 (671) yılında Hz. Ali taraftarı Huçr b. Adî aleyhinde şahitlik yapmadığı için hapse atıldı. I. Yezîd zamanında Hz. Hüseyin adına biat almak üzere Kûfe'ye gelen Müslim b. Akil'in Vali Ubeydullah b. Ziyâd tarafından öldürülmesine (60/680) gösterdiği tepki yüzünden ikinci defa hapse atılan ve ancak eniştesi Abdullah b. Ömer'in aracılığıyla serbest bırakılan Muhtâr, Hz. Hüseyin'in in-

tikamını alacağını söyleyerek Abdullah b. Zübeyr ile görüşmek için Mekke'ye ve onu açıktan biat almaya ikna edemeyince de Tâif'e gitti. Bir yıl sonra Mekke'ye geri geldi ve açıktan biat almaya başlayan Abdullah b. Zübeyr'e katılıp 64'te (683) şehri kuşatan Emevî ordusuna karşı savaştı. I. Yezîd'in ölümünün ardından Abdullah b. Zübeyr'den beklediği ilgiyi göremeyince Hz. Ali taraftarlarının yardımını temin edeceğini söyleyerek Kûfe'ye döndü. Ancak sözünü tutmadığı gibi Hz. Hüseyin'in intikamını almak için başlatılan Tevâbîn hareketine de katılmadı. Hz. Ali'nin diğer oğullarından Muhammed b. Hanefiyye'nin kendisini emir tayin ettiğini ileri sürüp onun adına faaliyete geçti. Davetini, özellikle Ali evlâdına karşı büyük muhabbet besleyen ve Emevî idarecilerince bazı haklarından mahrum bırakıldıkları gibi Abdullah b. Zübeyr tarafından da ihmal edilen gayri Arap unsurlara (mevâlî) yöneltti. Bunun üzerine Abdullah b. Zübeyr'in valisi tarafından tutuklandı ve hapisten yine Abdullah b. Ömer'in araya girmesiyle kurtuldu.

Muhtâr es-Sekafî daha geniş kitleleri etkileyebilmek için, nüfuz sahibi liderlerden Hz. Ali'nin ünlü kumandanı Eşter'in oğlu İbrâhim'e "mehdî" lakabını verdiği Muhammed b. Hanefiyye'nin ağzından bir mektup yazıp götürerek onu kendi safına çekmeyi başardı. İbrâhim ile birlikte 14 Rebülevvel 66 (19 Ekim 685) tarihinde Hz. Hüseyin'in intikamını almak üzere isyan başlatmaya karar verdiler. Ancak durumdan haberdar olan valinin müdahalesi yüzünden isyan bir gün önce başlatıldı ve Kûfeliler'in de yardımıyla başarıya ulaşılarak şehir ele geçirildi. Arkasından Muhtâr, Kitap ve Sünnet'e tâbi olma, Ehl-i beyt'in intikamını alma, haksız yere kan akıtanlarla savaşma ve zayıfları müdafaa etme şartıyla biat almaya başladı; bu arada çatışmaların bitmesinden sonra muhaliflerine karşı sert davranılmasını yasakladı.

Bu isyanda önemli rol oynayan mevâlîye büyük yakınlık gösteren Muhtâr kendilerini Arap asıllı müslümanlarla eşit tutmuş ve askerlerinin çoğunu (Dîneverî'ye göre 40.000 kişi; bk. *el-Ahbarü't-tuvâl*, s. 300), özellikle muhafız birliğini onlardan seçmişti. Bu yüzden Araplar'dan 10.000 kişi, Muhtâr'ın Allah'ın kendilerine ganimet olarak verdiği insanları ganimetlerine ortak ettiğini söyleyip Basra'ya gitti (*a.g.e.*, s. 304). Kûfe'nin ele geçirilmesinden sonra Muhtâr, İbrâhim b. Eşter'i Ubeydullah b. Ziyâd'ın üzerine gönderdi. Mevâlînin kendileriyle eşit tutulmasını tepki gösteren

Arap eşrafı bunu fırsat bilerek ayaklandıysa da İbn Eşter'in âniden geri dönmesiyle isyan bastırıldı. Muhtâr, bu olayların ardından önceki politikasını değiştirip Kerbelâ Vak'ası'na karışan Kûfeliler'in tamamını öldürterek evlerini yıktırdı (Zilhicce 66 / Temmuz 686). O sırada Abdullah b. Zübeyr de hacca gelen Muhammed b. Hanefiyye ve yakınlarını kendisine biata çağırması ve redtmeleri üzerine onları Zemzem Kuyusu civarındaki bir binada tutuklatıp çevrelerine odun yığıldırarak verdiği süre dolunca yakmakla tehdit etmişti. Muhammed b. Hanefiyye'nin yazdığı bir mektupla gelişmelerden haberdar olan Muhtâr, Ebû Abdullah el-Cedelî kumandasında 150 kişilik bir süvari birliği göndererek onları kurtardı. Ardından tekrar Ubeydullah'ın üzerine giden İbrâhim b. Eşter, Hâzir nehri kıyısında onu ağır bir hezimete uğrattı (9 Muharrem 67 / 5 Ağustos 686); kendisi dahil askerlerinin büyük kısmı kılıçtan geçirildi. Muhammed b. Hanefiyye'nin kurtarılması ve bu zafer Muhtâr'ın şöhretini daha da arttırdı. Bunun üzerine İbnü'z-Zübeyr, kendisi için gittikçe daha büyük bir tehlike halini alan Muhtâr'ı durdurmak amacıyla kardeşi Mus'ab'ı Basra valiliğine tayin etti. Kûfe'den gelen Araplar sayesinde güç kazanan ordusuyla Kûfe'ye yürüyen Mus'ab dört aylık bir kuşatmadan sonra şehri ele geçirdi. Yaptığı son huruç hareketi sırasında öldürülen Muhtâr'ın cesedi parçalanarak sağ eli Kûfe Camii'nin cümle kapısına asıldı (14 Ramazan 67 / 3 Nisan 687).

İslâm tarihinin önemli şahsiyetlerinden ve ünlü hatiplerinden olan Muhtâr es-Sekafî, mevâlî ile Kûfe'deki Hz. Ali taraftarlarını birleştirerek Araplar dışındaki müslümanları da olayların içine sokmuş ve sadece Kerbelâ Vak'ası'nın intikamını almakla kalmayıp asıl hedefini teşkil eden Emevîler'in yıkılışını da etkilemiştir. Ali evlâdı taraftarlığının siyasî hareketten dinî bir inanca dönüşmesine zemin hazırlayan fikirleri kısa zamanda Abbâsî daveti halini alarak Kûfe'den Horasan'a sıçramış ve sonuçta Emevîler'in ortadan kaldırılmasına yol açmıştır. Bu bakımdan Muhtâr geleceği şekillendiren büyük simalardan biri sayılmıştır (Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, s. 240).

Aynı zamanda bir mezhep lideri hüviyetiyle kendini gösteren Muhtâr es-Sekafî hakkında hemen bütün kaynaklarda sırasıyla Hâricî, Zübeyrî ve Şii olduğu, daha sonra Hz. Hüseyin'in intikamını almak için ortaya çıktığında anlaşılmasız ifadelerle çeşitli gizli ilimlerden bahsederek farklı düşüncelerin doğmasına sebebiyet verdiği

şeklinde değerlendirmeler yapılmıştır. Bazı kaynaklarda ise kâhinler gibi gayba dair birtakım sözler söylediği, peygamberler gibi meleklere getirdiği vahiy yahut imamın bildirmesiyle meydana gelecek hadiseleri önceden bildiği ve haber verdikleri gerçekleşmediği takdirde Allah'ın bilgi ve iradesinin değiştiğini ileri sürdüğü (bk. BE-DÂ) nakledilmektedir (Bağdâdî, s. 47-48; Şehristânî, I, 147-150). Öte yandan güvenilir hadis kitaplarında yer alan ve gelecekte ortaya çıkacağına işaret edilen yalancının (*Müsned*, II, 87, 91-92; Müslim, "Fezâ'ilü's-şâhâbe", 229; Tirmizî, "Fiten", 44, "Menâkıb", 73) Muhtâr olduğunu düşünenler görülmüş (İbn Kesîr, XII, 71) ve onun peygamberlik iddiasına dair H. D. van Gelder tarafından *Mohtâr de valsche Propheet* adıyla bir kitap yazılmıştır (Leiden 1888). Kaynaklarda Muhtâr hakkında verilen ilginç bir bilgi de onun Hz. Ali'den kaldığını söylediği, İsrâiloğulları'nın tabutuna benzer bir kürsü ihdas ederek uğur getirmesi için yanında savaşlara götürdüğü şeklindedir. Ancak bu bilgiler günümüzde Muhtâr'ın muhaliflerinin uydurduğu asılsız haberler olarak da değerlendirilmektedir (Ali Sâmî en-Neşşâr, II, 47). Muhtâr'ın, adına hareket ettiği Muhammed b. Hanefiyye ile ilişkisine dair rivayetler de açık değildir. Kaynaklarda, Muhammed b. Hanefiyye'nin onunla herhangi bir bağlantısının bulunmadığını belirtmesin rağmen faaliyetlerine engel olmadığı veya olamadığı şeklindeki bilgiler yanında daha kuvvetli bir ihtimalle onun hareketini destekler mahiyette sözler söylediği, hatta Kûfe'deki taraftarlarına bu hususta emir verdiği ve ağabeyi Hüseyin'in intikamını almasından dolayı memnun kaldığı şeklinde rivayetler de yer almaktadır; nitekim Ehl-i beyt imamları da onu övgüyle anmışlardır (bk. *a.g.e.*, II, 50). Ebû Mihnef, *Haberü'l-Muhtâr ve İbn Ziyâd* adıyla bir eser yazmıştır (Sezgin, I, 309). İslâm tarihinde ilk defa mehdîlik fikrini ortaya atanlardan biri olan Muhtâr'ın aşırı düşünce ve inanışları daha çok ölümünden sonra çeşitli isimler altında (bunlardan Muhtâriyye doğrudan kendi adını taşımaktadır) geliştirilerek mezhep haline getirilmiştir (bk. HAŞEBİYYE; KEYSÂNİYYE). Gâliyye ismi de ilk defa ona bağlı Kûfeli bir grup Şîi için kullanılmıştır (bk. GÂLİYYE).

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, II, 87, 91-92; Müslim, "Fezâ'ilü's-şâhâbe", 229; Tirmizî, "Fiten", 44, "Menâkıb", 73; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 97-105, 147-148; Halife b. Hayyât, *et-Tarih* (Ömerî), s. 263-268; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâse), s. 400-401; Belâzûrî,

Ensâb (Zekkâr), VI, 375-455; Dineverî, *el-Ahbârü'l-tuvâl*, s. 288-308; Müberred, *el-Kâmil* (nşr. M. Ahmed ed-Dâli), Beyrut 1406/1986, III, 1192-1197; Ya'kûbî, *Tarih*, II, 258-265; Taberî, *Tarih* (Ebû'l-Fazl), V, 569-582; VI, 38-77, 93-116; ayrıca bk. İndeks; İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütüh* (nşr. Süheyl Zekkâr), Beyrut 1412/1992, II, 252-353; Eş'arî, *Makâlât* (Ritter), s. 18-23; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Abdülhamîd), III, 83-108; Bağdâdî, *el-Farâk* (Abdülhamîd), s. 38-53; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 147-150; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IV, 168-175, 211-254, 257-278; ayrıca bk. İndeks; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXI, 7-54; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Cize 1417/1997, XII, 5-72; İbn Hacer, *el-İşâbe*, III, 518-520; J. Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1963, s. 32, 107, 115-116, 240; a.mlf., *İslâmiyet'in İlk Devrinde Dinî Siyasi Muhalefet Partileri* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1989, s. 121-156; Sezgin, *GAS*, I, 309; Ali Sâmî en-Neşşâr, *Neş'etü'l-fikri'l-felsefi fi'l-İslâm*, Kahire 1977, II, 46-54; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 53-57; Abdülmün'im Mâcid, *et-Târîhu's-siyâsi li'd-devleti'l-'Arabiyye*: "Aşrû'l-hulefâ'i'l-Ümeviyyin", Kahire 1982, II, 112-124; Hind Gassân Ebü's-Şa'r, *Hareketü'l-Muhtâr b. Ebî 'Ubeyd eş-Şekâfi fi'l-Küfe*, Amman 1983; Hasan Yaşaroğlu, *Muhtâr es-Sakâfi* (yüksek lisans tezi, 1991), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Hasan Onat, *Emevîler Devri Şîi Hareketleri ve Günümüz Şiiligi*, Ankara 1993, s. 93-114; K. A. Fariq, "The Story of an Arab Diplomat", *Studies in Islam*, III/2, New Delhi 1966, s. 53-80; III/3, s. 119-142; III/4, s. 227-241; IV/1 (1967), s. 5-59; G. Levi Della Vida, "Muhtâr", *IA*, VIII, 513-516; G. R. Hawting, "al-Muhtâr b. Abî 'Ubayd", *EP* (Fr.), VII, 521-524; Asrî Çubukçu, "Ebû Ubeyd es-Sakâfi", *DİA*, X, 249.

İSMAİL YİCİR

MUHTÂRÂT

(المختارات)

Arap edebiyatında edebî metin ve şairlerden derlenmiş kitap türü, antoloji.

Arapça'da **muhtâr** (muhtârât), **ihtiyâr** (ihtiyârât), **müntehab** (müntehabât) vb. adlarla anılan, belli ölçülere göre seçilmiş şiirlerin bir araya getirildiği mecmuaların ilk örneği, Hammâd er-Râviye'nin (ö. 160/777 [?]) Câhiliye şairlerinin muallaka kasidelerini topladığı rivayet edilen *el-Mu'al-lakâtü's-seb'* adlı derlemesidir. Mufaddal ed-Dabbî'nin *el-İhtiyârâtı* (*el-Mufađdaliyyât*) kırk yedisi Câhiliye'den, on dördü muhadramûndan, altısı İslâmî devirden almış yedi şaire ait 128 kaside ihtiva eder. Asmaî'nin *el-Aşma'ıyyâtı* ise bir önceki eserin tamamlayıcısı niteliğinde olup kırk dördü Câhiliye şairi, on dördü muhadram şair, yedisi İslâmî dönemine ait, yedisi devri belirsiz toplam yetmiş iki şairin doksan iki (veya yetmiş yedi) kasidesini içerir. Ah-

feş el-Asgar bu iki mecmuayı *Kitâbü'l-İhtiyâreyn* adıyla birleştirerek şerh ederken elli şiir ilâve etmiştir.

Belli bir kabilenin şairlerinden seçmele-ri kapsayan mecmualar arasında Sükkerî'nin *Şerhu Eş'ârî'l-Hüzeliyyîn*'i (*Divânü'l-Hüzeliyyîn*) zamanımıza ulaşmıştır (Kahire 1364-1369, 1383-1385, 1387, 1388, 1389). İbn Cinnî bu eseri *et-Temâm fi tefsîri Eş'ârî Hüzeyl mimmâ aqfelehü Ebû Sa'îd es-Sükkerî* adıyla ikmal etmiştir (nşr. Ahmed Nâcî el-Kaysî v.dğr., Bağdad 1962). İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. Abdülmelik el-Esedî'nin (ö. 210/825) *Kitâbü Me'âşiri Benî Esed ve eş'ârihâ'sını* bu türün ilk örneği kabul eder (*el-Fihrist*, s. 49).

Ebû Zeyd el-Kureşî'nin *Cemheretü eş'ârî'l-'Arab*'ı (nşr. Muhammed Ali el-Hâşimî, I-II, Dımaşk 1406/1986) şiir hakkında geniş bilgi içeren mukaddimesi ve tertibiyle öncekilerden farklıdır. Câhiliye ve ilk İslâm asrı şairlerinin kırk dokuz şiirini toplayan mecmua ilki muallakâta ayrılmış yedi bölümden oluşur ve her bölümde yedi şiir yer alır (bk. CEMHERETÜ EŞ'ÂRİ'L-ARAB). Ebû Hilâl el-Askerî, *Divânü'l-me'ânî*'sinde 100 konuda ediplerce en güzel şiir kabul edilmiş parçaları bir araya getirmiştir. Ebû Gâlib İbn Meymûn'un *Müntehet-taleb min eş'ârî'l-'Arab*'ı on bölüm (cüz) olup şiirleri şevâhid olarak kullanılan Arap şairlerinden her bölümde en az 100 şiirin yer aldığı 1000'i aşkın örnek mevcuttur. Eserin zamanımıza ulaşan kısmını Muhammed Nebîl Tureyfi neşretmiştir (I-IX, Beyrut 1420/1999; ayrıca bk. MÜNTEHE'İ-TALEB).

Birinci bölümü kahramanlık şiirlerine ayrıldığı için "hamâse" adıyla tanınan mecmua türünü ilk defa ortaya koyan Ebû Temmâm'dır. Onun titiz bir seçimle oluşturduğu on bölümlük *el-Hamâsetü'l-küb-râ'sı* ile nâdir rastlanan şiirlerden oluşturduğu *el-Hamâsetü's-şuğrâ'sının* ardından öğrencisi Buhtürî'nin *el-Hamâse'si* gelir. Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdüsselâm el-Cürâvî et-Tâdelî'nin *el-Hamâsetü'l-Mağribiyye'si*, müellifin *Şafvetü'l-edeb ve (nuhbetü) divâni (kelâmi)l-'Arab* adlı daha geniş derlemesinin muhtasarıdır (nşr. M. Rıdvân ed-Dâye, I-II, Dımaşk 1411/1991). Dokuz bölümden meydana gelen antolojinin en belirgin özelliği içinde müstakil bir hamâse bölümünün yer almamasıdır. Mecmuaya bu adın verilmesi kavramın antoloji karşılığı olarak kullanılır hale geldiğini göstermektedir (bu türdeki diğer eserler için bk. HAMÂSE).